

بلاغتِ نام‌گذاری در کتاب‌های شعر فارسی معاصر (۱۳۰۰ - ۱۳۹۵):

تحلیل بوطیقای ساختاری، بلاغی و محتوایی

حسین قربانپور آرانی*

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کاشان

عباس شاه‌علی رامشه

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کاشان

چکیده

عنوان هر کتاب نخستین دریچه‌آشنایی خواننده با محتوا و نویسنده آن است. پُر واضح است که بین حوادث تاریخی و جریان‌های سیاسی و اجتماعی هر دوره با جریان‌های ادبی، رابطه‌ی متقابل وجود دارد و بر ذهن و زبان شاعران اثر مستقیم می‌گذارد. در این نوشتار، سعی شده است با ارائه‌ی تعداد زیادی از کتب شعر معاصر و همچنین بیان حوادث مهم تاریخی و جریان‌های سیاسی، اجتماعی و ادبی هر دوره، بین عناوین کتب شعر - بدون توجه به محتوای آن‌ها - و جریان‌های حاکم رابطه‌ای کشف شود و این تأثیر متقابل در سه حوزه ساختار، بلاغت و محتوا نشان داده شود. به‌طور کلی در حوزه ساختار، عناوین از ساختارهای یک‌کلمه‌ای و گروه‌های اسمی به ساختارهای چندجمله‌ای و حتی حروف تغییر شکل می‌دهند. در حوزه بلاغت، با گسترش مجلات و تحت تأثیر بیانیه‌های شعری و متغیر ترجمه، عناوین کتاب از حالت خشک و بی‌روح به عناوین شاعرانه، عاطفی و خلاق بدل می‌شوند که در نهایت به انتزاع و ابهام می‌انجامد. در حوزه محتوا هم، محتوای عناوین از ایستایی و وطن‌دوستی افراطی به آرمان‌خواهی اجتماعی و سیاسی و آرمان‌خواهی مذهبی و انقلابی تغییر شکل می‌دهد و در آخر به تکثر، بی‌معنایی، تفنن و بازی با کلمات کشیده می‌شود.

واژه‌های کلیدی: بوطیقا، عنوان کتاب، ساختار، بلاغت، محتوا.

* نویسنده مسئول: ghorbanpoorarani@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۹/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۱۳

۱. مقدمه

۱ - ۱. بیان مسئله

عنوان هر کتاب نخستین دریچه‌ی آشنایی خواننده با محتوا و نویسنده آن است. به‌طور کلی در شعر کلاسیک فارسی، عناوین کتاب از لحاظ مفهوم و محتوا در سه طیف قرار می‌گیرند: طیف نخست عناوین کلی‌اند که به‌عنوان وجه‌غالب^۱، بیانگر اسم مجموعه‌های شعر بودند و همه اشعار شاعر در قالب‌های شعری مختلف از قصیده، غزل، رباعی، قطعه، ترجیع‌بند و... در آن جای می‌گرفت و تخلص شاعر به آن مجموعه اضافه می‌شد؛ مثل *دیوان عنصری*، *دیوان انوری*، *دیوان حافظ* و *دیوان بیدل دهلوی*؛ و همین تخلص شاعر و شهرت او راهنمای کتاب از لحاظ ارزش و محتوا بود. عناوین طیف دوم نیز بیانگر قالب شعری اثر بودند؛ مثل *مثنوی معنوی*، *رباعیات خیام*، *دوبیتی‌های فائز دشتستانی* و... . طیف سوم عناوینی بودند که ظاهراً موضوع اثر را شامل می‌شدند؛ مثل *شاهنامه فردوسی* که واژه شاهنامه ترجمه خدای‌نامه در تاریخ شاهان ایران است (بهار، ۱۳۴۹: ۲/۲)، *ورقه و گلشاه*، *ویس و رامین* و *خسرو و شیرین* که دارای موضوع و محتوای غنایی و عاشقانه‌اند یا کتبی مثل *حدیقه‌الحقیقه*، *گلشن راز* و... که دارای موضوع و محتوای عارفانه‌اند. جوامع سنتی همواره با نوعی ایستایی همراه بود و تغییرات بنیادین کمتر بر جوانب زندگی انسان قدیم تأثیر می‌گذاشت (شفیعی کدکنی، ۱۳۵۹: ۲۹)؛ از این‌رو از نیمه دوم قرن سوم که آغاز شعر فارسی است تا عصر مشروطه، با دگردیدی‌های چشمگیری در حوزه عناوین کتاب شعر روبه‌رو نیستیم. اما از عصر مشروطه و با ظهور مدرنیته که تأثیر آن کمابیش در همه ابعاد زندگی ایرانی مشاهده می‌شود، چاپ کتاب به شمارگان میلیونی می‌رسد و با ترجمه آثار اروپایی این تأثیر روزبه‌روز بیشتر می‌شود. بنابراین از عصر مشروطه به بعد، با گسترش مجلات و صدور بیانیه‌های شعری (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۲: ۲۹۶) و همچنین ترجمه رمان‌ها و مجموعه‌های شعر، شاعران تحت تأثیر متغیر ترجمه (همان، ۲۴۵) از آن عناوین کلی اعراض می‌کنند و به عناوین نو و خاص برای مجموعه‌های شعر خود روی می‌آورند.

در این پژوهش کوشیده‌ایم در حوزه تحقیق خود یعنی سال‌های ۱۳۰۰ - ۱۳۹۵، بنا بر متغیر مدرنیته و تأثیر ترجمه و عوامل دیگر، بین اوضاع تاریخی، اجتماعی و سیاسی آن دوره و عناوین کتاب شعر - بدون توجه به محتوای آن‌ها - رابطه‌ای کشف کنیم و سیر این دگرذیسی را در سه حوزه ساختار، بلاغت و محتوا در طی چهار دوره فرضی نشان دهیم.

۱ - ۲. پیشینه پژوهش

در موضوع و زمینه این تحقیق یعنی بوطیقای عناوین کتب شعر فارسی معاصر (۱۳۰۰ - ۱۳۹۵) و به دست دادن شمایی (ساختاری، بلاغی و محتوایی) از آن، اشارات و پژوهش‌های زیر راه‌گشای ما بوده‌اند. شفیع کدکنی در کتاب *زمینه اجتماعی شعر فارسی می‌نویسد:*

وقتی هزار یا بیش از هزار مجموعه شعر را از این دیدگاه یعنی از دیدگاه «نام مجموعه‌ها» طبقه‌بندی کنیم و تجزیه و تحلیل و این طبقات را بر ادوار تاریخی یک قرن توزیع کنیم، در خواهیم یافت که در مجموع در هر دوره‌ای، چه نوع حال و هوایی حاکم بوده است. نام‌گذاری‌های دوره رمانتیسیم ویژگی‌های خاص خود را دارد و نام‌گذاری‌های دوره واقع‌گرایی اجتماعی یا دوره رمزگرایی، نیز ویژگی‌های خود را (شفیع کدکنی، ۱۳۸۶: ۴۴۲).

وی همچنین معتقد است جمال‌شناسی عناوین کتب هر دوره، ساختار نحوی مورد علاقه شاعران، تم‌ها و موتیف‌های مورد نظر ایشان و همچنین میزان دوری و نزدیکی‌شان به بوطیقای فرنگی و ترجمه‌هایی را که در آن دوره صورت گرفته است، نشان می‌دهد و به وسیله جمال‌شناسی همین عناوین می‌توان بدون خواندن کتاب شاعر، ذهنیت او را تحلیل کرد (همان، ۴۴۲). پس از وی، گرجی و میری (۱۳۸۸: ۷۹) به روش پیشنهادی شفیع کدکنی، به بررسی و تحلیل نام‌های اشعار قیصر امین‌پور می‌پردازند و بر اساس فرضیه خود نشان می‌دهند که میان عنوان و اندیشه حاکم بر اشعار قیصر امین‌پور انسجام و پیوندی استوار در حوزه صورت و معنا وجود دارد. همچنین داوری (۱۳۹۱: ۲) به بررسی نشانه‌شناسی و بلاغی عناوین کتاب‌های شعر معاصر ایران در طول ۲۱ سال (۱۳۲۰ - ۱۳۴۱) می‌پردازد و اثبات می‌کند که نظرگاه شاعران در طول این ۲۱

سال به سرعت در حال دگرگونی و گسستن از سنت است؛ مثلاً عنوان دیوان که نشانه آشکاری از سنت شعر کلاسیک شعر فارسی در کتاب‌های شعر است، در ابتدای این دوره بسیار به چشم می‌خورد؛ ولی با فاصله گرفتن از ابتدای این دوره تلاش برای نوجویی و رهایی از این عنوان‌گذاری بیشتر می‌شود. علاوه بر این، ایمانیان (۱۳۹۲: ۲۹) به روش پیشنهادی شفیع کدکنی بوطیقای عناوین کتب صوفیه تا قرن هشتم هجری را بررسی می‌کند و نتیجه می‌گیرد که عناوین نوشته‌های صوفیه در سده‌های نخستین، کوتاه و ساده و دال بر محتوای کتاب بود؛ ولی به تدریج این عناوین مسجع، آهنگین و رمزآلود شده است. بخیت (۱۳۹۲: ۸) با بررسی تطبیقی دلالت عنوان در شعر شش شاعر فارسی و عربی معاصر اذعان می‌کند که با بررسی متن می‌توان به دلالت اصلی عنوان بر آن دست یافت و چون در بیشتر عناوین ظاهر عنوان با مضمون متفاوت است، با بررسی و تحلیل متن، رابطه میان عنوان و متن مشخص می‌شود. علاوه بر این تحقیقات، محمدی و قاسمی دورآبادی (۱۳۹۵: ۷۷) به‌طور خاص به بررسی و تحلیل عنوان کتاب‌ها و سروده‌های مهدی اخوان ثالث می‌پردازند و یادآور می‌شوند که با بررسی این سروده‌ها، خواه نام کلی اثر و خواه نام‌گذاری سروده‌ها، می‌توان به فهم و خوانش متن کمک کرد و با توجه به عنوان هم می‌توان به محتوای سروده‌ها پی برد و هم سیر فکری و روحی شاعر را تا اندازه‌ای بررسی کرد.

۱-۳. روش پژوهش

روش گردآوری اطلاعات اسنادی یا کتابخانه‌ای بوده است؛ به این شرح که نخست فهرست ۲۷۱۰ عنوان کتاب شعر در طول بازه زمانی ۹۵ ساله تحقیق (۱۳۰۰ - ۱۳۹۵) از کتاب‌های مرجع فهرست کتاب‌های چاپی خان‌بابا مشار تا سال ۱۳۴۵، کتاب‌شناسی شعر نو ایران از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۵۰ و جویبار لحظه‌ها، و «نرم‌افزار کتیبه» و «سایت خانه کتاب» و نیز جست‌وجوی عناوین کتاب شعری از چهارده انتشارات مهم کتاب شعر معاصر: «سوره مهر، فصل پنجم، نیماژ، مروارید، چشمه، اقلیما، نگیما، مایا، دارینوش، نشر دوستان، نشر نون، صدای معاصر، انجمن شاعران ایران و پایتخت-شانی» و «سایت ویکی‌پدیا» استخراج شده است؛ سپس بر اساس عنصر بسامد^۲، به

بررسی و تحلیل و نقد بوطیقای ساختاری، بلاغی و محتوایی آن عناوین در چهار دوره فرضی ۱۳۰۰ - ۱۳۲۵، ۱۳۲۵ - ۱۳۵۰، ۱۳۵۰ - ۱۳۷۵ و ۱۳۷۵ - ۱۳۹۵ پرداخته و سعی شده است بین حوادث تاریخی و جریان‌های اجتماعی - سیاسی و صداهای ادبی رایج در این دوره‌ها رابطه‌ای کشف شود. اهمیت و قوت این تحقیق در آن است که می‌توان با در نظر گرفتن شمای مجموعه عناوین یک دوره، با صداهای ادبی رایج روزگار آن آشنا شد.

۲. دوره اول (۱۳۰۰ - ۱۳۲۵)

این دوره که در تحلیل پیش رو سال‌های ۱۳۰۰ - ۱۳۲۵ را شامل می‌شود، با دوره رضاخانی مقارن است. از مهم‌ترین ویژگی‌های دوره نخست اعمال حاکمیت مطلق در همه شئون زندگی مردم، ضدیت با سنت‌های جامعه و القای روحیه فردپرستی و قداست مفهوم سلطنت و شخص شاه است (یاحقی، ۱۳۸۱: ۳۶). در این دوره به دلیل ممیزی و فشار روزافزون بر ادیبان و روشن‌فکران، مفهوم وطن و آزادی که در دوره مشروطه مطرح بود، زیر فشار دیکتاتوری خیلی کم‌رنگ می‌شود و جای خود را به گونه‌ای وطن‌پرستی افراطی به نام شوونیزم می‌دهد که از عوارض آن نفی اسلام و عرب‌ستیزی بود (شفیعی کدکنی، ۱۳۵۹: ۴۹ - ۵۰). علاوه بر این، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های ادبیات رضاخانی پیدایش شاخه‌ای از رمانتیسیم است و «افسانه» نیما مانیفست شاعران رمانتیک این دوره به‌شمار می‌رود (همان، ۵۴). شمای عناوین کتب شعر (۲۹۵ عنوان کتاب شعر) در سال‌های ۱۳۰۰ - ۱۳۲۵ به این شرح است:

۲ - ۱. از لحاظ ساختاری

الف. عناوین یک‌کلمه‌ای «کلمات ساده و مرکب»:

چکش، افسانه، جرقه، سمندر، شکوفه‌ها، محبس، شکرستان، اردی‌بهشت، بهلول / سیه‌روز، بی‌چون‌نامه، هنرنامه، عفاف‌نامه، طالب‌نامه، سیاست‌نامه، نوروزنامه، خُل‌نامه.

ب. عناوین دارای ترکیب اضافی و عناوین دارای ترکیب عطفی:

افسانه شب، بانگ خروس، بهشت دوزخ، تثمیر ستاک، عشق دربه‌در، ستاره سحری / پروانه و شمع، رعنا و زیبا، ستاره و ناهید، شتر و موتور، عالم و آدم، شیدوش و ناهید.

پ. عناوین مرکب از گروه‌های متممی، عطفی و اضافی با دیگر اجزای جمله: از هر چمن گلی، اسرار عشق در تفسیر سوره یوسف، امواج یک روح متلاطم، پس از یک سال، بازگشت به الموت، در راه نجات آذربایجان، دو سال در خدمت نظام.

۲ - ۲. از لحاظ زبانی «عناوین عربی»

خزائن المصائب و الاشعار، فضایح الأفعال فی قبايح الأعمال، معراج الخيال، عمدة الأسرار، فضائل الائمة، كنز العرفان، مجمع الأطوار، محرق الفؤاد، تهذيب الأخلاق.

۲ - ۳. از لحاظ بلاغی

الف. تشبیه:

مژده نوبهار آفاق، خوشه پروین، نور حقیقت.

ب. استعاره:

امواج یک روح متلاطم، اسرار عشق در تفسیر سوره یوسف، ای شب، عشق دربه‌در، دختر دریا، ناله خرمن.

پ. اضافه تخصیصی و بیانی:

اشعار میلانی، غزلیات سنا، خانقاه فقیر، افسانه شب، بانگ خروس، ترانه‌های نسیم.

۲ - ۴. از لحاظ محتوایی

الف. عناوین با ترکیب اسم مجموعه‌ها:^۳

دیوان پروین اعتصامی، دیوان خرم اصفهانی، رباعیات فنایی، غزلیات امین میرهادی، اشعار وفایی دزفولی، مثنوی صدریه، بی‌چون‌نامه، مثالی‌نامه، محرم‌نامه، توبه‌نامه.

ب. عناوین دینی و مذهبی:

بال جبرئیل، بشارت ظهور، خبر خیبر، مناجات‌نامه یا کلید دوستی با خدا، دیوان‌المعصومین یا تحفة‌المهدویه، تهذیب‌الاخلاق، فضائل‌الائمة.

پ. عناوین ملی با گرایش میهن‌دوستی و سیاسی:

برگ سبز یا عشق میهن، پیام فردوسی، چکامهٔ آذربایجان، داریوش‌نامه، شهر خاموشان یا اوضاع عدلیهٔ سابق، یزدگرد شهریار، فرمانروایان ایران، ترانه‌های ملی، یادگار جشن عروسی «پهلوی‌نامه»، دو سال در خدمت نظام، رستاخیز سلاطین ایران.

ت. عناوین با محتوای مناظرهٔ عاشقانه:

پروانه و شمع، حبیب و رباب، دلکش و پریوش، رعنا و زیبا، ستاره و ناهید یا داستان خرداد و مرداد، شیدوش و ناهید.

۲ - ۵. نقد و بررسی

با توجه به شمایی که از عناوین کتاب‌ها در این دوره ارائه شد، از لحاظ ساختاری، عناوین «یک‌کلمه‌ای، ساده و مرکب»، عناوین دارای «ترکیب اضافی و عطفی» و عناوین «مرکب از گروه‌های متممی و عطفی و اضافی با دیگر اجزای جمله» دیده می‌شود. از لحاظ زبانی، هنوز تحت تأثیر عناوین کتاب شعر دورهٔ قاجار و پیش از مشروطه، عناوینی به زبان عربی به چشم می‌خورد. از لحاظ بلاغی هم، به دلیل رشد نیافتن جریان ترجمهٔ آثار غربی که در دورهٔ بعد در شاعرانه‌تر شدن عناوین کتب شعر مؤثر بوده، عناوین کتاب‌ها ضمن داشتن ساختار تشبیهی و استعاری، چندان عاطفی، شاعرانه و شورانگیز نیست. در حوزهٔ محتوا هم، اگرچه نهضت ترجمهٔ آثار شاعران و نویسندگان اروپا از دورهٔ مشروطه آغاز شده بود، از آنجا که عوامل فرهنگی بر ادبیات به سرعت تأثیر نمی‌گذارند و اثر فوری ترجمه بر ادبیات، طبیعی نیست (همان، ۳۴) و همچنین به دلیل سرکوب شدن ادبیات کارگری که در دورهٔ مشروطه پا گرفته بود، به طور کلی شعر و ادبیات - جز در شاخهٔ نیمایی که تازه جان گرفته بود - با گونه‌ای ایستایی روبه‌رو شد و در مقایسه با عصر مشروطه چندان تغییر و تحول نیافت؛ بنابراین به تبع آن، عناوین کتاب‌ها بیشتر همان عناوین سنتی و کلاسیک هزارهٔ قبل، اسم مجموعه‌ها بود. علاوه بر این، با توجه به آنچه از وطن‌پرستی، ملی‌گرایی و قداست مفهوم سلطنت

در این دوره گفته شد، عناوینی با این محتوا در این دوره یافت می‌شود. همچنین در این دوره علاوه بر «افسانه» نیما، عناوینی با محتوای مناظره عاشقانه به چشم می‌خورد.

۳. دوره دوم (۱۳۲۵ - ۱۳۵۰)

دوره دوم بر اساس تقسیم‌بندی دقیق‌تر شفیعی کدکنی، شامل سه دوره جزئی دیگر «شهریور ۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲»، «کودتای ۱۳۳۲ - ۱۳۳۹» و «تقریباً ۱۳۴۰ - ۱۳۴۹»، با صداها و درون‌مایه‌ها و ویژگی‌های نسبتاً مشترک می‌شود. این دوره دوم، از لحاظ فرم شامل دو جریان است: یکی جریان کهن و سنتی که با شاعرانی مثل شهریار، حمیدی، عماد خراسانی و... دنبال می‌شود و دیگری جریان شعر نو است که در دوره قبل با نیما آغاز شده بود و با شاعرانی همچون فریدون توللی، مهدی اخوان ثالث، سیاوش کسری و فروغ فرخزاد ادامه می‌یابد. عمده صداها در این دوره، صدای رمانتیسم، سمبولیسم اجتماعی و ادبیات کارگری رئالیستی اجتماعی است. صداها کم‌رنگ دیگری هم وجود دارد که در واقع صدا نیستند و شعرهای عاشقانه و سنتی این دوره نظیر شهریار را شامل می‌شوند. از مهم‌ترین مسائل این دوره (شهریور ۲۰ تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲)، رشد اندیشه‌های سوسیالیستی با درهم شکستن نظام فاشیستی، نوعی رئالیسم اجتماعی، مبارزه با امپریالیسم و مسائل جهان‌خواری و ستایش صلح است. در دوره مورد بحث، انتقاد سطحی شاعران دوره رضاخانی جایش را به انتقادهای بنیادی می‌دهد و زبان کنایه‌ای بیشتر متوجه بنیادهای اجتماعی است (همان، ۶۰ - ۶۱). تعهد در برابر مردم و اجتماع، آگاهانه و متفکرانه بودن اشعار، اثرپذیری از میراث‌های ادبی و فرهنگی گذشته، و تغییر جهان‌بینی کل‌نگر و ذهنی به جهان‌نگری جزئی و عینی را از مهم‌ترین ویژگی‌های محتوایی و فکری سمبولیسم اجتماعی در ایران دانسته‌اند (حسین‌پور، ۱۳۸۴: ۲۲۰ - ۲۲۸). اما پس از وقایع نفت و کودتای ۲۸ مرداد، زیر فشار ساواک نوعی سرخوردگی و دل‌مردگی در سطح جامعه و به‌خصوص در میان روشن‌فکران پیدا شد که نتیجه‌اش پشت کردن به آرمان‌گرایی و شعر تغزلی و روی آوردن به نوعی ابهام و رمزگرایی بود که سرانجام به گسترش نوعی ادبیات اجتماعی و حماسی منجر شد (یاحقی، ۱۳۸۱: ۶۵). نوعی طبیعت‌گرایی هم در شعر این دوره دیده

می‌شود که اگرچه از لحاظ درون‌مایه اجتماعی چندان غنی نیست، به هر حال نوعی گرایش به طبیعت دارد (شفیعی کدکنی، ۱۳۵۹: ۷۶). همچنین شعر انگلیسی و فرانسوی و کمتر شعر آلمانی و روسی، مطالعات شعری این دوره را تحت تأثیر قرار داد و شعرهای تی. اس. الیوت بیش از همه در شعر این دوره نفوذ داشت. علاوه بر این، ترجمه شعرهای بودلر، رمبو، آراگون و الوار بر سیر و تکوین شعر این دوره تأثیری چشمگیر داشت (همان، ۷۵). از لحاظ تخیل هم شعر این دوره ابعاد و گستردگی بیشتری پیدا می‌کند و بسیاری از زمینه‌هایی که رمانتیک‌ها هرگز جرئت تجربه آن را نداشتند، در شعر این دوره دیده می‌شود (همان، ۷۳).

علاوه بر این جریان‌های اصلی، از جریان‌های حاشیه‌ای شعر معاصر که در اواخر این دوره شکل گرفت و تأثیر آن را در دوره‌های بعد به‌وضوح می‌بینیم، جریان «موج نو» بود که با انتشار طرح در سال ۱۳۴۰ توسط احمدرضا احمدی و هم‌زمان با تلاش حکومت برای مدرن کردن جامعه به‌شیوه غرب و ایجاد جامعه‌ای اروپایی همراه با شعارهای تجددطلبی و اصلاحات ارضی پدید آمد. شعر موج نو شعری رها، بدون قید، منطق و معنا بود و شاعران این نوع شعر را «شاعران غیرمتعهد» می‌نامند؛ زیرا ایشان به هیچ یک از ضوابط و معیارهای شعری اعم از وزن، قافیه، تخیل، احساسات، ایجاز و... قائل نبودند و عامل مؤثر در موفقیت ایشان همین فضای سیاسی حاکم بر جامعه بود (طاووسی آرانی، ۱۳۸۴: ۹۱ - ۹۲). احمدی درباره این جریان عادت‌ستیز می‌گوید: «نیت ما آن بود که از نام‌های خاص در شعر امروز ایران بپرهیزیم. به‌دنبال نام‌هایی باشیم که هنوز مجرد و تنها هستند و - معصوم - در اندیشه تحمیل خود به عادات و نفسانیات ما نیستند» (لنگرودی، ۱۳۷۸: ۳ / ۳۷۱). علاوه بر این، یکی دیگر از جریان‌های تأثیرگذار در جریان‌های شعری دوره‌های بعد که به پیروی از جریان موج نو در سال ۱۳۴۸ پدید آمد، «شعر حجم» بود که مؤسس و نظریه‌پرداز آن یدالله رؤیایی بود. شاعران این نوع معتقدند شعر انسان را از زندگی مادی به زندگی ماورایی پرواز می‌دهد و تصاویر این نوع شعر علاوه بر حرکت عرضی و طولی، حرکت عمقی یا ارتفاعی هم دارد و شاعر در این حرکت حجمی با پریدن‌هایش از سه بُعد، خواننده را هم ناچار می‌کند بر مبنای

هوش و درک خود به آن برسد؛ بنابراین خواننده برای رسیدن به واقعیت و کشف ابهام، باید مسیری دشوار را طی کند (طاووسی آرانی، ۱۳۸۴: ۱۴۲).
شمای عناوین کتب شعر (۸۱۳ عنوان کتاب شعر) در سال‌های ۱۳۲۵ - ۱۳۵۰ به این شرح است:

۳ - ۱. از لحاظ ساختاری

الف. عناوین یک‌کلمه‌ای:

امواج، بازگشت، پالیزبان، تلخ، رؤیا، زمین، عطش، شبخوانی، عصیان، کویر، کوچ، چشمه، شهرزاد، جهیز، مرمر، اسیر، خانگی، عبور، آبی، جوانه، قطع‌نامه، مزدا، تکاپو و اساطیر.

ب. عناوین دارای با ترکیب اضافی و ترکیب عطفی:

باغ آینه، پایان شب، جای پا، دختر جام، درای کاروان، جنگل مولا، رقص یادها، مرگ ماهی‌ها، باغ لال، بهشت گمشده، آفتاب سیاه، دیوان دکتر قاسم رسا، دیوان کوثر / اشک و بوسه، چشم‌ها و دست‌ها، سنگ و شبنم، صبح و عصر، میکائیل و گاوآهن معصوم، ساده و غمناک، پرچم‌ها و قاطرها، ابر و کوچه، ماسه‌ها و حماسه‌ها.

پ. عناوین مرکب از گروه‌های متممی و عطفی و اضافی با دیگر اجزای جمله:

از هر فصلی گلی، با دماوند خاموش، خسته از بی‌رنگی تکرار، پاییز در زندان، زان رهروان دریا، میعاد در لجن، در کوچه‌باغ‌های نشابور، تا پشت چینۀ ما و چشم‌به‌راه.

۳ - ۲. از لحاظ بلاغی

الف. تشبیه:

طوفان خشم، بر خنگ رهوار زمین، چشمه خورشید، باغ آینه.

ب. استعاره:

رقص شعله، دختر جام، گناه دریا، آواز خاک، مرگ آرزوها، چند برگ از یلدا، شراره‌های عشق، آسمان عشق، ابر و گون‌های سوگوار، اشک مهتاب، آوازهای جنگی باد، تشنه طوفان، بیداری جویباران، زویننی بر قلب پاییز.

۳ - ۳. از لحاظ محتوایی

الف. عناصر طبیعت:

آهوان باغ، ابر و کوچه، از هر فصلی گلی، جزیره، خوشه‌ها، شعر انگور، شقایق، گل‌های نوشکفته، هوای تازه، سنگ و شب‌نم، جوانه، زان رهروان دریا، آوازهای پشت برگ‌ها، در کوچه‌باغ‌های نشابور، برکه، ماه در کاریز، انارستان، گل‌ها و غنچه‌ها، زمین.

ب. عناصر فرهنگی و ملی و مذهبی:

آخر شاهنامه، از این اوستا، آرش کمانگیر، شبخوانی، حماسه آرش، درفش کاویانی، ققنوس در باران، بیژن و منیژه، شب مانی، ابراهیم در آتش، گلشن شهدا، گلزار آل طه یا گلشن رضوی، بوی جوی مولیان، از صدای سخن عشق.

پ. رسالت اجتماعی و سیاسی:

اشعار نغز در رد تساوی حقوق زن و مرد، سرود آزادی، وصلت در سده تظلم، طوفان خشم، پاییز در زندان، شهر شب شهر صبح، دیوان عطارد «آئینه اجتماع»، سیاست روز، ملانصرالدین در انگلستان، مهر وطن، شب‌نامه، پنجه با خورشید.

ت. زبان رمز با رسالت سیاسی:

روبه‌نامه، شکفتن در مه، بن‌بست، زمستان، رها، سراب، شب، ماخ اولا، هراس، کویر، کلید، بی‌تاب، دیوار، اسیر، شبگیر، سایه‌ها، خار، غروب، گناه.

ث. عناوین با ترکیب اسم مجموعه‌ها:

اشعار ناهج، دیوان تابع، دیوان دکتر قاسم رسا، دیوان شیوا، دیوان غافل مازندرانی، دیوان رسام ارژنگی، دیوان غریق زنجانی، دیوان صفایی ابراهیم، دیوان وثوق‌الدوله حسن.

۳ - ۴. نقد و بررسی

با توجه به شمایی که از عناوین کتب این دوره ارائه شد، در این دوره از لحاظ ساختاری، با عناوین یک‌کلمه‌ای، عناوین دارای ترکیب اضافی و ترکیب عطفی و عناوین مرکب از گروه‌های متممی و عطفی و اضافی با دیگر اجزای جمله مواجهیم. همچنین در این دوره، با توجه به رشد روزافزون نهضت ترجمه کتاب‌های شعر

اروپایی و گسترش ابعاد خیال شاعران، از لحاظ بلاغی، عناوینی با صور خیال اضافه تشبیهی و استعاره دیده می‌شود که بسیار عاطفی، شورانگیز، شاعرانه و خلاق‌اند و زبان شعریِ عناوین به انتزاع کشیده نشده است. از لحاظ محتوایی هم با دو جریان کهنه و نو روبه‌رویم: در جریان نخست، عناوین کتاب، اسم مجموعه‌هاست که همچنان ایستاست و محتوایی جز دیوان شعر بودن ندارد. جریان دوم جریان شعر نو نیمایی و شعر نو تغزلی است که با توجه به آزادی نسبی سیاسی و قدرت انتقاد، شعر به معنای واقعی رسالت اجتماعی پیدا می‌کند و بسامد بالای عناوین یک‌کلمه‌ای در این دوره که محمل رمز و زبان نمادین است، گویای همین مدعاست.

نمادپردازی در حوزه مفاهیم اجتماعی و سیاسی [...] تصویر تجربه‌ای بیرونی (مانند اختناق، ظلم و ستم، جهل و نادانی اجتماعی، مظلومیت) است که در جان شاعر لانه می‌کند، ناخودآگاه وی را به بازی می‌گیرد و تبدیل به یک طوفان درونی می‌شود، آن گاه این حالت در قالب یک تصویر محسوس، احساسات و دریافت‌های درونی خود را جمع می‌کند و آنها را هماهنگ می‌سازد و از اعماق روح شاعر همچون شکوفه‌ای شکفته می‌شود (فتوحی، ۱۳۸۵: ۲۴۴).

همچنین به دلیل همین رسالت اجتماعی شعر و آشنایی شاعران این دوره با گذشته ادبی و فرهنگی خود، عناوینی با عناصر فرهنگ ملی و مذهبی، و محتوای ادبی به چشم می‌خورد که گاهی پاره‌ای از یک بیت شعر، مثل یا اشاره‌ای فرهنگی را شامل می‌شود. از سوی دیگر با توجه به طبیعت‌گرایی که به آن اشاره شد و همچنین سیطره نداشتن تکنولوژی و مدرنیته بر زندگی مردم، عناوینی با عناصر زنده و سبز طبیعت دیده می‌شود.

۴. دوره سوم (۱۳۵۰ - ۱۳۷۵)

سقوط سلطنت، شکل‌گیری انقلاب اسلامی و هشت سال جنگ از مهم‌ترین حوادث تاریخی دوره مورد بحث است که شعر عصر انقلاب را پدید آورد.

شعر عصر انقلاب همگام با شکل‌گیری نهضت اسلامی در سال‌های پایانی حکومت رژیم پیشین پا گرفت و مسیر خود را مشخص کرد. در راه‌پیمایی‌ها و

تظاهرات روزهای انقلاب بسیاری از شاعران با الهام از دستاوردهای نهضت شعر گفتند و ارزش‌های نوین حرکت مردمی را که عمدتاً جنبه‌های حماسی، عرفانی و دینی داشت، در شعر خود منعکس کردند [...] همچنین] هشت سال جنگ تمام‌عیار و انعکاس عواقب و نتایج نامطلوب آن در دورترین نقاط کشور فرهنگ تازه‌ای پدید آورد که می‌توان از آن با عنوان «فرهنگ جنگ» یاد کرد که می‌توانست شعر فارسی را به شدت تحت تأثیر قرار دهد [...] حوادث دیگری مثل واقعه جمعه خونین مکه (در سال ۱۳۶۶) و در گذشت غم‌انگیز رهبری انقلاب (خرداد ۱۳۶۸)، نقطه عطف‌های دیگری بود که جناح‌هایی از شعر انقلاب را به هیجان آورد (باحقی، ۱۳۸۱: ۲۰۴ - ۲۰۵).

از نظر سنگری، شعر انقلاب اسلامی در قلمرو باورها و ارزش‌های تشکیل‌دهنده هویت این انقلاب قرار گرفته است که آن را از چند بُعد و در چند حوزه می‌توان بررسیید: ۱. بُعد اعتقادی و حوزه اسلام؛ ۲. ملیت؛ ۳. نوع گره‌خوردگی با هویتی که مجموعه این فرهنگ را می‌سازد. به‌باور ایشان، شعر انقلاب شعری است که بتوان در آن ارزش‌های انقلاب را رصد کرد (سنگری، ۱۳۸۷: ۱۷). از برجسته‌ترین مؤلفه‌های شعر انقلاب اسلامی می‌توان به گستره زمانی، آرمان‌گرایی و عدالت‌خواهی، مردم‌گرایی، تعهد در ادبیات و نگاه باورمندانه، ادبیات اخلاق‌مدار، نگاه امیدوارانه، و منظر انسانی و جهانی اشاره کرد (ترکی، ۱۳۹۴: ۳۰ - ۳۷).

در اواخر دوره قبل، از دو جریان ادبی حاشیه‌ای «موج نو» و «شعر حجم» نام بردیم. این دو جریان در برابر جریان ادبی متعهد انقلاب اسلامی نمود چندانی پیدا نکرد؛ اما تأثیر آن به وضوح در دوره بعد مشاهده می‌شود.

شمای عناوین کتب شعر (۳۴۷ عنوان کتاب شعر) در سال‌های ۱۳۵۰ - ۱۳۷۵ از این قرار است:

۴ - ۱. از لحاظ ساختاری

الف. عناوین یک‌کلمه‌ای (کلمه ساده، مشتق و مرکب):

شروه‌ها، مادرانه‌ها، ترینه‌ها، ترانه‌ها، لبریکته‌ها، فرامرنامه، کادنس، تلاوت، رستاخیز، هجوم، اسماعیل، گم، فانوس، دستچین، سیاه‌مشق ۲.

ب. عناوین دارای ترکیب اضافی و عناوین دارای ترکیب عطفی:

سمت حرف، سرود درد، نجوای دلدار، تنفس صبح، بهت نگاه، مشق نور، کسوف طولانی، مزامیر کال، پروانه‌های شب، شرحی آواز / زخم سیاه و بید، حرکت و دیروز، خاکستر و بانو، دوازده پیچک و ماه، ترانه‌های تمشک و باران، کولی و نامه و عشق، خواب‌نامه و باغ تناسخ، برگریزان و گذرگاه، دل و دریا.

پ. عناوین مرکب از گروه‌های متممی و عطفی و اضافی با دیگر اجزای جمله:

در غبار کاروان، تولد در میدان، آتش در گلو، تشنه در باران زخم، در کوچه آفتاب، در بی‌وزنی، به رنگ خون، از مرزهای فریاد، فصلی از عاشقانه‌ها، برشی از ستاره‌هدیانی.

ت. عناوین یک‌جمله‌ای:

تو عاشقانه سفر کن، گل‌ها همه آفتاب‌گردان‌اند، گاهی دلم برای خودم تنگ می‌شود، آنان که بقا را در بلا دیدند، بر سه‌شنبه برف می‌بارد، با عشق تاب آوردم، حافظ برخیز.

۴ - ۲. از لحاظ بلاغی

الف. تشبیه:

تشنه در باران زخم، کفش‌های مکاشفه، گهوارگی خاک، مردی چو آفتاب.

ب. استعاره:

افشای بیداری، داغ شقایق‌ها، در کوچه آفتاب، باغ لال، لبخند صبح، سلام بر برگ، عشق بی‌غروب، ملکوت تکلم، یاس‌های سرگردان، آن سوی چهره زرد خورشید، بر شانه‌های کوهستان، رد پای روشن باران، از گلوی کوچک رود.

۴ - ۳. از لحاظ محتوایی

الف. عناوین مذهبی و دینی:

در سایه‌سار نخل ولایت، آتش در خیمه‌ها، تنفس صبح، هم‌صدا با حلق اسماعیل، گنجشک و جبرئیل، دو رکعت عشق، از خیمه‌های عاشورا، خانه‌هل آتی، آه ای بانوی طوبی سایه‌آه، اسماعیل، خون فرات برگ، با آخرین رسول.

ب. عناوین با فحوای جهاد و شهادت و ارزش‌های انقلاب اسلامی:

خط خون، مردان آتش‌نهاد، تولد در میدان، سفر سوختن، آنان که بقا را در بلا دیدند، به رنگ خون، شعر پایداری، البرز بی‌شکست، مردی چو آفتاب، انوار ۱۵ خرداد، امام حماسه‌ای دیگر، تبسم‌های شرقی.

پ. عناوین با رمزهای امام خمینی (ره)، شهادت و ارزش‌های انقلاب اسلامی:

رجعت سرخ ستاره، داغ شقایق‌ها، چمن لاله، افشای بیداری، بیعت با بیداری، در کوچه آفتاب، هجران آفتاب، پروانه‌های شب، خورشید شب، دری به خانه‌خورشید، هزار مرثیه خورشید، قیام نور، مشق نور، هزار دامن گل سرخ، سیل گل سرخ، بهار سرخ رود.

۴ - ۴. نقد و بررسی

با توجه به شمای کتاب‌ها، از لحاظ ساختاری، عناوینی با همان ساختار دوره قبل به چشم می‌خورد، جز اینکه از این دوره است که عناوین یک‌جمله‌ای به‌عنوان عنصری نسبتاً بسامددار در کتب شعر نمود پیدا می‌کند. از لحاظ بلاغی هم با صور خیال تشبیه، اضافه تشبیهی و استعاره در عناوین کتاب مواجهیم که تصاویر معمولاً عاطفی و شاعرانه است و زبان تصویر به‌عنوان وجه غالب هنوز به انتزاع و پیچیدگی کشیده نشده است و عناوین انتزاعی همچون کفش‌های مکاشفه و ملکوت تکلم که در این دوره دیده می‌شود، غلبه ندارد. از لحاظ محتوایی هم، اگرچه با دو جریان حاشیه‌ای شعر «موج نو» و «شعر حجم» روبه‌رویم، با سقوط سلطنت و در برابر جریان «مذهبی و ارزشی انقلاب اسلامی»، کمتر نمود پیدا می‌کند؛ بنابراین با سقوط سلطنت و شکل‌گیری نهضت اسلامی، بنا بر جریان مذهبی و ارزشی غالب، عناوین کتاب شاعران انقلاب، صبغه‌ای انقلابی، مذهبی و ارزشی پیدا می‌کند که متأثر از آرمان‌های انقلاب

اسلامی و جنگ هشت‌ساله است و از همین رو نمادهایی که در عناوین کتاب تجلی یافته‌اند، غالباً برخاسته از ایدئولوژی انقلاب، دین و مذهب‌اند.

نمادهایی عمومی که در آثار شاعران و نویسندگان انقلاب اسلامی به کار می‌روند، اغلب نمادهای اسلامی و ایرانی است و همین شیوه کاربرد نمادها به این ادبیات هویتی بومی بخشیده است [...] طبعاً حضور نمادهای مذهبی و عرفانی و ملی در چارچوب یک نگاه حماسی، خواه ناخواه، به یک اثر صبغه ادبیات انقلاب اسلامی می‌بخشد و نمادهای لائیک و غیرحماسی اثر را از این مقوله دور می‌کند (ترکی، ۱۳۹۴: ۳۲).

۵. دوره چهارم (۱۳۷۵ - ۱۳۹۵)

در بحث دوره قبل درباره شعر موج نو و شعر حجم و مهم‌ترین ویژگی‌های آن (رها بودن، بی‌قیدی، بی‌منطق و معنا بون، ابهام و تعهد نداشتن) توضیحاتی دادیم و گفتیم تأثیر این جریان‌های حاشیه‌ای به‌وضوح در دوره بعد دیده می‌شود. یکی از اساسی‌ترین جریان‌هایی که به دنبال جریان‌های حاشیه‌ای دوره قبل در دهه هفتاد وارد ادبیات ایران شد، جریان «پست مدرن» بود که آن را غزل متفاوت می‌نامیدند که برگرفته از نام‌گذاری دریدا، یکی از متفکران پست مدرن است که هرچند دریدا این واژه را برای مفهوم شالوده‌شکنی به‌معنای آشکار کردن لایه‌های زیرین به کار برد، چون یکی از ویژگی‌های پست مدرن تأویل متن است، در ایران به شعر پست مدرن اطلاق شد (عامری، ۱۳۹۱: ۱۹۰ - ۲۰). حسن‌لی می‌نویسد:

زبان شعر [پست مدرن] واکنشی بود بر ضد دیکتاتوری نشانه‌ها و در جبهه‌گیری با آن من فاعلی که همه ساختار و سازوکار متن را در کنترل خود دارد و از این رو جریانی است مرکز‌گریز و با هر نوع لحن خطابه حماسی، رمانتیک‌بازی و خطی بودن رمان و روایت مخالف است (۱۳۸۳: ۸۲).

برای جریان پست مدرن ویژگی‌هایی برشمرده‌اند که تأثیر آن در عناوین این دوره به‌صورت چشمگیری دیده می‌شود:

ایدئولوژی نو، محافظه‌کار، احساسات و عواطف ارتجاعی، بدبینی و شک‌گرایی، نفی هر گونه ساختارگرایی، شالوده‌شکنی، تردید و دودلی، تقلید سبکی یا تقلید

هجو و تمسخرآمیز، آشفتگی و اختلال سبکی یا عدم وابستگی به اصول، بی‌بندوباری و لابلالی‌گری، تقلید از آثار اساتید فن، فرهنگ انزواطلب و گوشه‌گیر، اختلالات روانی - شخصیتی، [...] نیهیلیسم و میل شدید به فراواقعیت که در آن تمایز واقعی و غیرواقعی دیگر اعتبار چندانی ندارد (بوین و رطانسی، ۱۳۷۹: ۳۱۴). شمای عناوین کتب شعر (۱۲۸۵ عنوان کتاب شعر) در سال‌های ۱۳۷۵ - ۱۳۹۵ به این شرح است:

۵ - ۱. از لحاظ ساختاری

الف. عناوین یک حرفی و ترکیب حروف با کلمه:

ن، ی، ق، ه دو چشم، آی آمدنش، الف‌های غلط.

ب. عناوین یک کلمه‌ای:

تریون، حوا، ناننی، نجوا، بیگانه، حدود، عدم، سنگچین، محو، مهلکه.

پ. عناوین دارای ترکیب اضافی و عطفی:

شوق گریز، شکل‌های فروتنی، کودتای سفید، چمدان معطل، دختر گمشده، جعبه سیاه، کبریت خیس، اتاق بازجویی / سیب و سرسره، عسل و فروردین، من و نازی، پلاک و بی‌نشانی‌ها، وصیت و صبحانه، سیب و سرباز، من و ماهیان حوض، شب ستاره و گیسو.

ت. عناوین مرکب از گروه‌های متممی و عطفی و اضافی با دیگر اجزای جمله:

ابری‌تر از این حرف‌ها، این روزها به‌خاطر عشق تو، پناه بر سکوت، قورباغه‌ای جلوی تیغال، کوتاه‌تر از مرگ، نزدیک به نبض ماهی‌ها، گریز از مرکز، به زنی در حوالی تهران.

ث. عناوین با جمله ناتمام:

حتی پلاک خانه را...، غم صدای تو یعنی، یک جنگل مداد حرف داشتم اگر...، ناگهان آفتابی در مه، شب که میشه کلاغا، ... که باد در موهایش بنفش بود.

ج. عناوین یک جمله‌ای:

این وصله‌ها به ماه نمی‌چسبند، زخم‌هایم را لاک بزن، زن را میان این غزلم حبس کرده‌اند، اینجا کدام شکل جهان است، جنگل همیشه رود و درخت و پرند نیست، پناهم بده شادی مرموز، پرند مردنی نبود، مترسکی که به هیزم شکن پناه آورد.

چ. عناوین دوجمله‌ای:

آلن دلون لاغر می‌شد و کتک می‌خورد، زمین چرخید آدم چرخید، تا دست به قلم می‌برم سراغ تو را می‌گیرند کلمات، هوا دونفره هم که باشد در من جمعیتی است، نگران که می‌شوی باران می‌بارد، می‌خواستم درخت انارت باشم.

ح. عناوین سه‌جمله‌ای:

هر بار که آمدی بیایی رفتی، جوجو دو راه بیشتر نداشت...!! یا سرش را از تخم بیرون بیاورد و بمیرد، دستم را باز بگذارید می‌خواهم بنویسم آغوش، فکر می‌کنم باران دیشب مرا شسته امروز توام.

خ. عناوین با کلمات شکسته:

یه حرف یه حرف حرفای من کتاب شد، فرشته اومدی از دور، یکی تو این خونه است، باهات راحت یه هفته حرف دارم، قابای چوبی، هر نیمکت یه شعر غمگینه، ما کو تا اونا شیم.

۵ - ۲. از لحاظ بلاغی

الف. تشبیه:

طوفان واژه‌ها، با قطار دقیقه‌ها برگرد، گنجشک‌های بوسه، دوری مثل آخرین طبقه یک آسمان خراش، شطرنج، از سرزمین چشم‌ها می‌گریزم، دست‌های تو کشف آتش بود، زیر آسمان روسری‌ات، هرلبت یک کبوتر سرخ است.

ب. استعاره:

تشنج کلمات، حرفی بزرگ‌تر از دهان پنجره، نخل‌های زخمی، نفرین شبدرها، دکمه‌های ناتنی، یقه‌های لجباز، پاییز عجب دست کجی داری تو، جزیره‌های معطل، بغض کال، من و هفت تیر می‌خندیم، موزه‌های پوک سایه‌های سترون، زنی با آبشاری روی شانه.

پ. خلاف آمد و پارادوکس:

از درخت توت بالا می‌رفتم و برایشان انگور می‌چیدم، لالی هورا کشید، روسری باد را تکان می‌داد، ماهی‌ها هم تشنه می‌شوند، غرق شدن در آکواریوم، گریه برای دختری که زخم بود، دروغ‌های مقدس، ملخ‌های حاصل‌خیز، اختیار جبری.

ت. حسامیزی:

کنایه‌های خاکستری، سردم است کمی آواز عاشقانه بخوان، آوازهای خیس، روشنایی نمناک یک کبریت، تصویری از لبخند قرمز.

۵ - ۳. از لحاظ محتوایی

الف. عناوین عاشقانه:

هیچ کس تنهایی‌ام را ندزدید، قلبم را پیش‌ترها کسی برداشت، زن را میان این غزلم حبس کرده‌اند، لیلانه‌ها، جادوی زن بودن، فردا زنی خواهم شد که دوست نداری، نصف گم شده، من و نازی، دختر ماه هفتم، این عاشقانه‌های کوچک یک روز بزرگ می‌شوند.

ب. تکررگرایی و تنوع:

- عناوین انتزاعی:

سیب‌های چوبی، آدامس گمشده، بازی با دندان لق، تحت پیگرد قانونی، لطفاً دست نزنید، با احتیاط حمل شود، پایون دور بمب، دیوانه‌خانه تأسیس کرده‌ام، مورچه‌ای سیاه در کاخ سفید، چسبی به نام زخم، تاریخ انقضای مردان، عشق زیر نور فلورسنت، زنی در لباس‌های روی بند، قیفی که سر گشاده دارد، یکی بیاید مرا له کند، منطقه عبور حیوانات وحشی، انقراض پلنگ ایرانی با افزایش بی‌رویه گوسفندان، دست‌وپایم چلفتی می‌شود، گوش‌های هر کس غارهای کله اوست در غارهایتان به نیایش بنشینید، اعتصاب غذا چه خوشمزه بود، مورچه کارگر بازنشست نمی‌شود، پارتی پله‌های ترقی را برقی می‌کند، گوسفند زنده موجود است، من فقط چشم جن و پری داره.

- عناوین عددی:

بیست و پنج، چهل و هشت، شصت و هفت، چهل، دوازده، چهار - بیست و یک، سیزده -
پنجاه و نه،

- عناوین با حروف الفبا:

ن، ی، ق، ه دو چشم، آی آمدنش، الفهای غلط.

- غلط‌نویسی عناوین:

حوا در سرنگ، تفاوت‌هایت با رجاله‌های بی تفاوت، عمان‌نامه ماهی‌ها، جنبش تن باکو.

- عناوین با اسم شاعر:

عمران میری «از شاعری با همین نام و نام خانوادگی»، دندان‌های سین احسانم «از شاعری با همین نام»، من فقط خواستم افسانه باشم «از شاعری با همین نام»، گویه‌های شب‌نم‌زده «از شاعری با همین نام»، خودم نقطه اسمم را پاک می‌کنم «از شاعری با نام جلال».

- عناوین با اصطلاحات علم ریاضی و هندسه:

مختصات یک چمدان تنها، تقاسیم، دایره، لوزی.

- عناوین با اصطلاحات علم موسیقی:

نت‌های گریه‌دار، نت‌هایی برای بلبل چوبی، سمفونی ابرها، ملودی پژواک یک فریاد، صدای محزون موزیک در همدن، خارج از آهنگ.

- عناوین با اسم کشورها، شهرها، مناطق شهری و خیابان‌ها:

استکهلم، عاشقانه‌های پکن، آبادان ۵km، طهران، به زنی در حوالی تهران، تبت به افق تهران، آخرین زلزله تهران، بیوه‌مرگی تهران، از ونک تا پارکوی، از لاله‌زار تا جمهوری، قرار ملاقات پشت سعديه، عریضه‌نویسی‌های خیابان خیام.

- عناوین با کلمات لاتین:

روایت ۳ تم، مونولوگ، گلا‌دیاتور مست، خوردن والیوم زیر آفتاب، با دن‌کیشوت از

این کوچه گذشتیم، براندویی که عرق‌گیر خیس پوشیده، درازِ funny.

- عناوین با روزهای هفته:

یکشنبه‌های زروبخ، سه‌شنبه‌های نیاوران، سه‌شنبه‌های شرحی، من سه‌شنبه آخر ماه

مردم، مثل غروب‌های جمعه.

- عناوین با ساعت‌ها:

رأس ساعت مرگ، فقط یک ربع مونده، بیست دقیقه به هشت، یک ربع جنون، اتاق ساعت صفر، ساعت صفر، ساعت سرخ در ساعت ۲۵، بنویس! ساعت پاک‌نویس.

- عناوین نقیضه:

آرامگاه ادبی «در برابر آرامگاه ابدی»، مراعات بی‌نظیر «در برابر مراعات نظیر»، ایمان بیاورید به تمدید فصل سرد «در برابر ایمان بیاورید به آغاز فصل سرد»، مداد جنگی «در برابر مداد رنگی»، زنجیر جیرک «در برابر جیرجیرک»، عاشقم پس هستم «در برابر می‌اندیشم پس هستم»، گل‌های ماهتاب‌گردان «در برابر گل‌های آفتاب‌گردان»، فیض‌بوک «در برابر فیس‌بوک».

- عناوینی درباره «کلمه» با نگرش به شعر:

به نفع کلمات، رام کردن کلمات، بطالت کلمات، تشنج کلمات، لشکر شکست‌خورده کلمات، استفاده نادرست از کلمات، تا دست به قلم می‌برم سراغ تو را می‌گیرند کلمات، فراوان کلمه است، کلمات تنم را کبود کرده‌اند، معشوقه‌های من همه کلمه بودند.

۵ - ۴. نقد و بررسی

اگر تکثرگرایی و معناگریزی، نفی هر گونه ساختار، شالوده‌شکنی، اختلال سبکی یا رها بودن از اصول، تقلید سبکی، تمسخرآمیز بودن، بی‌بندوباری و لابلالی‌گری، و میل شدید به فراواقعیت را مهم‌ترین ویژگی‌های شعر پست‌مدرن بدانیم، این ویژگی‌ها به‌عنوان یک وجه‌غالب در عناوین کتب سال‌های مورد بررسی به‌چشم می‌خورد. البته این بدان معنا نیست که همه شاعران این سال‌ها معناگریز، ساختارشکن و تکثرگرا هستند؛ ولی ناخودآگاه این جریان غالب، شعر و عناوین کتاب‌های شعر شاعران این دوره را تحت تأثیر قرار داده است؛ حتی این روح تکثرگرایی را می‌توان با بررسی تصویر جلد کتاب‌ها به‌وضوح دید. عناوین این دوره از لحاظ ساختاری، بلاغی و محتوایی بسیار متکثر و متنوع‌اند. از لحاظ ساختاری، عناوینی با ساختار «عناوین یک‌حرفی و ترکیب حروف با کلمه»، «عناوین یک‌کلمه‌ای»، «عناوین دارای ترکیب اضافی و ترکیب عطفی»،

«عناوین مرکب از گروه‌های متممی و عطفی و اضافی با دیگر اجزای جمله»، «عناوین با جمله ناتمام»، «عناوین یک‌جمله‌ای»، «عناوین دو جمله‌ای»، «عناوین سه جمله‌ای» و «عناوین با کلمات شکسته» دیده می‌شوند. از لحاظ بلاغی هم با «تشبیه»، «استعاره»، «خلاف آمد و پارادوکس» و «حسامیزی» مواجهیم که در مواردی به خصوص استعاره‌ها و خلاف‌آمدها و پارادوکس‌ها از حالت عاطفی و طبیعی خارج می‌شوند و تصویر به تفنن، ابهام و انتزاع کشیده می‌شود. از لحاظ محتوایی، این تنوع و تکثر با وضعیتی اسفبار به بالاترین حد خود می‌رسد؛ به گونه‌ای که می‌توان آن‌ها را با بسامد بالا در طیف‌های مختلفی طبقه‌بندی کرد: «عناوین عاشقانه»، «عناوین انتزاعی»، «عناوین عددی»، «عناوین با حروف الفبا»، «غلط‌نویسی عناوین»، «عناوین با اسم شاعر»، «عناوین با اصطلاحات علم ریاضی و هندسه»، «عناوین با اصطلاحات علم موسیقی»، «عناوین با اسم کشورها، شهرها، مناطق شهری و خیابان‌ها»، «عناوین با ساعت‌ها»، «عناوین با کلمات لاتین»، «عناوین با روزهای هفته»، «عناوین نقیضه» و «عناوینی درباره کلمه» با نگرش به شعر. گفتنی است این تکثر و تنوع و معناگریزی در عناوین کتب با کمتر شدن رسالت اجتماعی شعر معاصر توأم شده و در این دوره شعر بیشتر جنبه تفنن و بازی با کلمات پیدا کرده است.

۶. نتیجه

این پژوهش با جمع‌آوری و تحلیل و بررسی ۲۷۱۰ جلد عنوان کتاب شعر معاصر و با هدف ارائه شمایی از کتب شعر در طول ۹۵ سال (۱۳۰۰ - ۱۳۹۵)، در طی چهار دوره و در سه حوزه ساختار، بلاغت و محتوا صورت پذیرفته و سعی شده است بین حوادث تاریخی و جریان‌های سیاسی و عناوین کتاب شعر - بدون توجه به محتوای آن‌ها - رابطه‌ای کشف شود. در دوره اول (۱۳۰۰ - ۱۳۲۵)، با توجه به جریان‌های سیاسی و ادبی حاکم، از لحاظ ساختاری، عناوین کتب این دوره به عناوین یک‌کلمه‌ای «ساده و مرکب» و گروه‌های اسمی «عطفی و اضافی» محدود می‌شود. از لحاظ زبانی، علاوه بر عنوان‌های فارسی، هنوز عناوینی به زبان عربی به چشم می‌خورد. از لحاظ بلاغی، به دلیل فراگیر نشدن نهضت ترجمه و تأثیر آن، عناوین کتب چندان شاعرانه و

عاطفی نیست. از لحاظ محتوایی نیز، عناوین کتاب‌ها ایستاست و بیشتر اسم مجموعه‌ها «دیوان، رباعیات، غزلیات و...» است و در مواردی عناوینی با محتوای وطن‌پرستی افراطی، محتوای مذهبی و مناظره عاشقانه مشاهده می‌شود. در دوره دوم (۱۳۲۵ - ۱۳۵۰) با توجه به جریان‌های سیاسی و ادبی حاکم بر آن، از لحاظ ساختاری، با همان ساختارهای دوره قبل روبه‌رویم. از لحاظ بلاغی، عناوین عاطفی، خلاق و شاعرانه است. از لحاظ محتوایی، عناوینی با مفهوم رسالت اجتماعی و سیاسی، عناصر فرهنگی، ملی و مذهبی، و عناوینی برساخته از عناصر طبیعت به چشم می‌خورد. در شاخه سنتی هم، مانند دوره قبل با اسم مجموعه‌ها مواجهیم. در دوره سوم (۱۳۵۰ - ۱۳۷۵)، با توجه به جریان‌های سیاسی و ادبی حاکم، عنوان کتاب‌ها همان ساختارهای دوره قبل را دارد و برای اولین بار به‌طور بسامددار با عناوین یک‌جمله‌ای روبه‌رویم. از لحاظ بلاغی، صور خیال سازنده این عناوین، عاطفی، شاعرانه و خلاق‌اند و هنوز زبان تصویر به انتزاع کشیده نشده است. از نظر محتوایی، نوعی سمبولیسم دینی و مذهبی حاکم است و عنوان کتاب‌ها بیشتر بازتابنده آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب مثل فرهنگ شهادت و ایثار هستند. در دوره چهارم (۱۳۷۵ - ۱۳۹۵)، با توجه به جریان‌های سیاسی و ادبی حاکم، تکثرگرایی بر سه حوزه ساختار، بلاغت و محتوای عناوین تأثیر می‌گذارد. در حوزه ساختاری، علاوه بر ساختارهای دوره قبل، با عناوین حرفی، عناوین با جملات ناتمام، عناوین یک‌جمله‌ای و چندجمله‌ای و عناوینی با کلمات شکسته روبه‌رویم. از لحاظ بلاغی، عناوین این دوره مانند عناوین دوره‌های قبل چندان عاطفی و شاعرانه نیست و زبان تصویر مخصوصاً در حوزه استعاره، خلاف‌آمد و پارادوکس به انتزاع می‌کشد. از لحاظ محتوایی هم، عنوان کتاب‌های این دوره ظاهراً دارای هیچ رسالت اجتماعی، سیاسی و دینی نیست و بیشتر بر تفنن و بازی با کلمات اصرار دارد.

پی‌نوشت‌ها

1. dominant
2. frequency

۳. منظور از اسم مجموعه‌ها عناوینی است که از ترکیب کلماتی مثل «دیوان یا نامه» تشکیل شده که بیانگر مجموعه بودن است یا عناوینی از ترکیب با «غزلیات، رباعیات یا مثنوی» تشکیل شده که نمودار مجموعه‌ای از اشعار در یک قالب ادبی است.

منابع

- ایمانیان، حسین (۱۳۹۲). «بوطیقای عنوان‌شناسی نوشته‌های تصوف از آغاز تا سده هشتم هجری». *مجله مطالعات عرفانی*. ش ۱۸. صص ۲۹ - ۵۸.
- بخت، فاطمه (۱۳۹۵). *بررسی تطبیقی دلالت عنوان در شعر شش شاعر فارسی و عربی معاصر*. رساله دکترای زبان و ادبیات فارسی. به راهنمایی سعید بزرگ بیگدلی. دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- بوین، روی و علی رطانسی (۱۳۷۹). *پست‌مدرنیسم و جامعه: نظریه و سیاست پست‌مدرنیسم*. ترجمه حسینعلی نوذری. تهران: نقش جهان.
- بهار، محمدتقی (۱۳۴۹). *سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی*. ج ۳. ج ۲. چ ۳. تهران: امیرکبیر.
- ترکی، محمدرضا (۱۳۹۴). «درنگی در مفاهیم و مؤلفه‌های ادبیات انقلاب و ادبیات انقلاب اسلامی». *مجله شعر (مرکز آفرینش‌های ادبی حوزه هنری)*. ش ۷۶. صص ۲۲ - ۳۹.
- حسن‌لی، کاووس (۱۳۸۳). *گونه‌های نوآوری در شعر معاصر ایران*. تهران: نشر ثالث.
- حسین‌پور چافی، علی (۱۳۸۴). *جریان‌های شعر معاصر فارسی*. تهران: امیرکبیر.
- داوری، مرتضی (۱۳۹۱). *بررسی نشانه‌شناسی و بلاغی عناوین کتاب‌های شعر معاصر ایران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. به راهنمایی شیرزاد طایفی. دانشگاه علامه طباطبایی.
- سنگری، محمدرضا، حسینعلی قبادی و فاطمه راکعی (۱۳۸۷). «بررسی شعر انقلاب اسلامی و یادکرد دکتر قیصر امین‌پور». *مجله ماه ادبیات*. ش ۱۳. صص ۱۵ - ۲۳.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۵۹). *ادوار شعر فارسی از مشروطه تا سقوط سلطنت*. تهران: توس.
- _____ (۱۳۸۶). *زمینه اجتماعی شعر فارسی*. تهران: اختران.
- _____ (۱۳۹۲). *با چراغ و آینه، در جستجوی ریشه‌های تحول شعر معاصر ایران*. چ ۴. تهران: سخن.

- طاووسی آرانی، طیبه (۱۳۸۴). *آوانگاردیسم ایرانی*. تهران: ناژ.
- عامری، زهرا (۱۳۹۱). *بررسی شعر پست‌مدرن فارسی در دهه‌های هفتاد و هشتاد*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. به راهنمایی رضا شجری. دانشگاه کاشان.
- فتوحی رودمعجنی، محمود (۱۳۸۶). *بلاغت تصویر*. تهران: سخن.
- گرجی، علی و افسانه میری (۱۳۸۸). «بررسی و تحلیل نام‌های اشعار قیصر امین‌پور». *مجله جستارهای ادبی*. ش ۱۶۷. صص ۷۹ - ۱۰۴.
- لنگرودی، شمس (۱۳۷۸). *تاریخ تحلیلی شعر نو*. ج ۴. ج ۳. ج ۲. تهران: نشر مرکز.
- محمدی، علی و طاهره قاسمی دورآبادی (۱۳۹۵). «بررسی و تحلیل عنوان کتاب‌ها و سروده‌های مهدی اخوان ثالث». *مجله ادب فارسی*. ش ۱۷. صص ۷۷ - ۹۲.
- مشار، خان‌بابا (۱۳۵۲). *فهرست کتاب‌های چاپی فارسی*. ج ۲. ج ۱ و ۲. تهران: بنگاه ترجمه نشر کتاب.
- میرصادقی، میمنت (۱۳۵۳). *کتاب‌شناسی شعر نو ایران*. تهران: انجمن کتاب.
- نرم‌افزار کتیبه ۱۱. نسخه ۴. (بانک اطلاعات کتاب‌های منتشرشده در ایران ۱۳۵۷ - ۱۳۹۱). وابسته به خانه کتاب.
- یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۱). *جویبار لحظه‌ها*. ج ۴. تهران: جامی.

- [Http://Www.Ketab.Ir](http://www.ketab.ir)

- [Https://Fa.Wikipedia.Org](https://fa.wikipedia.org)

- Imāniyān, H. (2013). "Butiqā-ye 'onvān Shenāsi-ye Neveshtehā-ye Tasavvof az Āghāz tā Qarn-e Hashtom". *Motāleāt-E 'erfāni Magazine*. No. 18. pp. 29 - 58. [in Persian]
- Bakhyat, F. (2016). *Barresi-ye Tatbiqi-ye Delālat-e 'onvān Dar She'r-e Shesh Shā'er-e Fārsi Va Arabi-ye Mo'āser*. Resale- ye Doctorā University of Kāshān, be Rāhnamāi-ye Sa'īd Bozorg Bigdeli.
- Buyan, R. & A. Retānsi (2000). *Post Modernism Va Jāme'e: Nazari-ye Va Siyāsāt-e Post Modernism*. Translated Hosein Ali Nozari. Tehrān: Naqsh-e Jahān Publication. [in Persian]
- Bahār, M. (1970). *Sabk Shenāsi Yā Tārikh Tatavvor-e Nasr-e Fārsi*. Tehrān: Amir Kabir Publication. [in Persian]
- Katibeh 11 Software. Noskhe-ye 4. "Bānk-e 'Ettel'āt-e Ketābhā-ye Montasher Shode Dar Irān 1978- 2012". Vābaste Be Khāne-ye Ketāb".
- Torki, M. (2015). "Darangi Dar Mafāhim-e Va Mo'Allefaha-ye Adabiyāt-e Enghelāb Va Enghelāb-e Eslāmi". *She'r Magazine*. No. 76. pp. 22 - 39.
- Hasanli, K. (2004). *Gunehā-Ye Nov Āvari Dar She'R-e Mo'Āser-e Irān*. Tehrān: Sāles Publication. [in Persian]
- Hoseinpoor Chafi, A. (2005). *Jaryānhā-ye She'R-E Mo'Āser-e Farsi*. Tehrān: Amir Kabir Publication. [in Persian]

- Dāvāri, M. (2012). *Barresi-ye Neshāne Shenāsi Va Balāghi 'anāvin-e Ketābhā-ye She'r-e Moā'ser-e Iran*. Pāyān Name-ye Kārshenāsi 'arshad University of 'allāme. Be Rāhnemāi-e Shirzād Ta'efi. [in Persian]
- Sangari, M., H. Qobādi & F. Rāke'i (2008). "Barresi-ye She'r-e Enghelāb-e Eslāmi va Yād kard-e Dr Qeisar-e Aminpoor". *Māh-e Adabiyāt Magazine*. No. 13. pp. 15 - 23. [in Persian]
- Shafi'i Kadkani, M. (1980). *Advār-e She'R-e Fārsi, az Mashrutiyat tā Soqut-e Saltanat*. Tehrān: Tus Publication. [in Persian]
- _____ (2013). *Bā Cherāgh va 'Ayene*. Tehrān: Sokhan Publication. [in Persian]
- _____ (2007). *Zamine-ye Ejtemā'i-e She'r-e Fārsi*. Tehrān: Akhtarān Publication. [in Persian]
- Tāvusi Ārāni, T. (2005). *Avāngardism-e Irāni*. Tehrān: Akhtarān Publication.
- 'Āmeri, Z. (2012). *Barresi-ye She'r-e Post Modern-e Fārsi Dar Dahehā-ye Haftād Va Hashtād*. Pāyān Nāme-ye Kārshenāsi Arshad University of Kāshān. be Rāhnemāi-e Rezā Shajari. [in Persian]
- Fotuhi Rud Ma'jani, M. (2007). *Belāghat-e Tasvir*. Tehrān: Sokhan Publication. [in Persian]
- Gorji, A. & A. Miri (2009). "Barresi Va Tahlil-e Nāmhā-ye Ash'ār-e Gheisar-e Aminpoor". *Jostārhā-ye Adabi Magazine*. No. 167. pp. 79 - 104. [in Persian]
- Langarudi, Sh. (1999). *Tārikh-e Tahlili-ye She'r-e Nov*. Tehrān: Markaz Publication. [in Persian]
- Mohammadi, A. & T. Ghāsemi Durābadi (2016). "Barresi Va Tahlil-e 'Onvān-e Ketābhā Va Sorudehā-ye Mahdi Akhāvn Sāles". *Adab-E Farsi Magazine*. No. 17. pp.77 - 92. [in Persian]
- Moshār, Kh. (1973). *Fehrest-e Ketābhā-ye Chāpi Fārsi*. Tehrān: Bongāh-E Tarjome-ye Nashr-e Ketāb Publication. [in Persian]
- Mīrsādeghi, M. (1974). *Ketāb Shenāsi She'r-e Nov-e Irān*. Tehrān: Anjoman-e Ketāb Publication. [in Persian]
- Yāhaghi, M. (2002). *Juybār-e Lahzehā*. Tehran: Jāmi Publication. [in Persian]
- [Http://Www.Ketab.Ir](http://www.ketab.ir).
- [Https://Fa.Wikipedia.Org](https://fa.wikipedia.org).